

Milan Mesić

Međunarodne migracije: tokovi i teorije

Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za sociologiju, 2002., 405 str.

Iako su migracijska kretanja kao jedan od oblika prostorne pokretljivosti (cirkulacija je drugi) prisutna od pretpovijesnog doba do danas, zanimanje različitih znanosti za te socijalne fenomene kao da u posljednje vrijeme raste. Koji su razlozi za to? Migracije se proučavaju već više od stoljeća, da bi se s jačanjem svijesti o ljudskim pravima i slobodama one sve više proučavale multidisciplinarno i iz različitih rakursa, od mikrosocijalnih do makrosocijalnih. Intenzivna prostorna pokretljivost u razvijenome modernom i posebice postmodernom socijalnom ambijentu nije više otklon i odraz krizne situacije (socijalne, ekološke) ili ratova, već postaje način funkcioniranja tih sustava. Hrvatska je izrazito migracijska zemlja, obilježena velikim unutarnjim migracijama nakon Drugoga svjetskog rata (selo – grad) i mnogobrojnim iseljeništvom. Pored toga, u doba raspada jugoslavenske države i socijalističkog sustava nastupila su masovna izbjeglička kretanja i velike ratne migracije (izbjeglice, raseljene osobe), što je sve dovelo do intenzivnijeg proučavanja migracijskih kretanja na ovim prostorima (posebno u Hrvatskoj). U okviru studija sociologije uvodi se kolegij sociologija migracija. Zasluga za njegovo utemeljenje pripada profesoru sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Milanu Mesiću, koji je svoje višegodišnje proučavanje migracija predstavio ovom važnom knjigom.

Osim sociologije, migracije proučavaju još i historiografija, socijalna geografija, demografija, ekonomija i druge znanosti.

U knjizi se slijede velika razdoblja ljudskog razvoja.

Kretanje u prostoru u potrazi za hranom bitno je obilježje prvih ljudskih skupina. Čo-

vjekovi preci su se pritom borili za teritorij s drugim skupinama, pa je i to utjecalo na njihovu pokretljivost u prostoru. Nomadstvo prelazi u sesilnost tek između 7. i 5. tisućljeća p. n. e. u razdoblju neolitske revolucije. Obrada zemlje veže čovjeka trajnije uz određeni prostor, a migratornost postaje atipičnim ponašanjem. Kolik je značaj prostorne pokretljivosti u svim razdobljima ljudskog razvoja svjedoče mnogobrojni važni izrazi kolektivnog pamćenja migracija, od legendi do pisane povijesti. Isto tako, zaostalost i nerazvijenost ljudskih skupina u obrnutu je razmjeru s njihovim učešćem u migracijama, pa su, kako ističe Mesić, Bušmani i Indijanci Ognjene Zemlje vjerojatno najzaostaliiji ljudi na Zemlji.

Slijedi pregled i interpretacija predmodernih migracija, od početka pisane povijesti do 15. st. i doba nastanka velikih država Zapada. U najranijoj povijesti civilizacije dominantne su uglavnom prisilne migracije, a najpotresnije svjedočanstvo o izbjegličkim patnjama pruža »Prognanikova pjesma« iz Starog Zavjeta. Na današnji hrvatski državni prostor, kao i prostor zemalja bivše SFRJ, najveći su utjecaj izvršile prisilne migracije uzrokovane turskim osvajanjima. Hrvati, Srbi i drugi narodi napuštaju matični teritorij pa se stvaraju njihove prve veće enklave izvan matične zemlje. Tako Hrvati sele u Gradišće, južnu Ugarsku, Rumunjsku, Slovačku, pokrajinu Molise u Italiji. Turci na granicu s Austro-Ugarskom i Hrvatskom naseljavaju martologe, uglavnom Srbe i Vlahe koji će uslijed snažnog asimilacijskog potencijala Srpske pravoslavne crkve s vremenom postati etnički Srbi. Moderne međunarodne migracije uzroke imaju u velikim zemljopisnim otkrićima (obje Amerike, Australija, Novi Zeland), u događajima kojima su se konstituirale političke nacije (primjerice Francuska revolucija i američki oslobodilački rat), kao i u globalnom prihvaćanju posljedica navedenih zbivanja.

Aristid Zolberg je načinio periodizaciju modernih migracija na epohe: epohu apsolutizma i merkantilizma (16.–18. st.), epohu industrijske revolucije i suvremenu epohu. U prvoj 2–3 milijuna Europljana migrira u Novi svijet, a u Ameriku se prisilno dovozi 7,5 milijuna robova iz zapadne Afrike. Druga je epoha obilježena velikim egzodusom Europljana i napućivanjem obiju Amerika (osobito Sjeverne). U početku su u migracijama dominantni Englezi, Irci, Nijemci i ostali zapadnoeuroljani, a nešto kasnije u Ameriku odlaze stanovnici Južne i Istočne Europe, među njima u velikom broju i Hrvati. Samo između 1864. i 1924. s britanskih je otoka otišlo ukupno sedamnaest milijuna ljudi u prekomorske zemlje. U trećoj epohi pratimo migracije od posljednjeg desetljeća 19. st. do danas. U prekomorske migracije se značajnije upliće državna politika, tako da se uvodi tzv. sustav kvota prilikom imigracije u SAD. U Europi nakon Drugoga svjetskog rata počinje konjunktorno razdoblje u gospodarstvu, što će i Zapadnu Europu pretvoriti u imigracijsko odredište. Nakon Drugoga svjetskog rata suvremene međunarodne migracije mogu se razvrstati u tri podtipa: 1. gastarbajterski model, 2. migracije kolonijalnih radnika u prijašnje kolonijalne metropole, 3. trajna migracija u Sj. Ameriku i Australiju. U tom razdoblju u svijetu je bilo oko 40 milijuna različitih skupina interno i eksterno raseljenih osoba. To će dovesti i do prvih organizacija na svjetskoj razini koje vode brigu o izbjeglicama. Tako je OUN 1949. prihvatila osnivanje Visokog komesarijata za izbjeglice (UNHCR), čiji je mandat stupio na snagu 1951. UNHCR je bio prisutan u različitim kriznim i ratnim područjima. Najvažnije načelo koje međunarodno izbjegličko pravo zastupa je *nonrefoulement* ili pravo neizručenja bez pristanka izbjeglice u zemlju u kojoj postoji opasnost od progona te osobe na temelju vjeroispovijesti, nacionalne pripadnosti ili političkog stava. U okviru gastarbajterskog modela

međunarodnih migracija hrvatski građani su bili značajno zastupljeni, pogotovo u ondašnjoj SR Njemačkoj. Odlazaka preko granice je bilo i prije otvaranja granica socijalističke Jugoslavije, pa je tako već 1962. *Zakonom o amnestiji* bivša Jugoslavija legalizirala poslijeratne migrante izvan svojih državnih granica. Situacija s *gastarbajterima* se radikalno mijenja nakon tzv. naftne krize 1973./74. kada se pooštavaju mogući ulasci u zapadnoeuropske zemlje, što će znatno oslabiti taj tip migracija u Europi. Otada pa sve do slova socijalizma događaju se bitne socijalne promjene: mikroelektronska revolucija, ekspanzija uslužnog sektora, opadanje radnih migracija i masovna izbjeglička kretanja. Ti događaji nose obilježja postmodernizma, što se na polju migracija primjećuje kao naglašen značaj ekoloških pitanja u migracijskom procesu, problem imigranata i multikulturalizma, smanjen značaj nacionalnih granica, višestruki identiteti koji obilježavaju habitus migracijske populacije i sl. I pored bitnih promjena u migracijskim kretanjima, važna je konstanta da ljudi uglavnom migriraju iz manje razvijenih u razvijenije dijelove svijeta (Jug – Sjever i Istok – Zapad).

Nakon povijesnog prikaza glavnih migracijskih tokova u knjizi se razmatraju osnovni pojmovi i teorije. Po čemu se sociologija razlikuje od ostalih društvenih znanosti koje proučavaju migracije? U analitičkoj sferi za sociologiju je najvažnija socijalna distanca između različitih skupina autohtonog i alohtonog stanovništva. Migracije nisu samo čin, nego i proces, što se očituje iz sljedećih komponenata: društvenostrukturalni (pred)uvjeti migracija, društvenostrukturalne posljedice migracija, donošenje odluke o migriranju temeljem izvornih vrijednosnih orijentacija migranata te promjenom vrijednosnih orijentacija migranata u procesu migriranja. Iako je u teoriji prisutno mnoštvo tipologija, analitički je najvrednija ona koja polazi od (ne)dobrovoljnosti samog čina migriranja. Dobrovoljne migracije najčešće su posljedica

ljudske želje za probitkom i boljom egzistencijom, što ih dovodi i do najudaljenijih destinacija. Nedobrovoljne su uzrokovane različitim socijalnokonfliktnim situacijama (revolucija, ratovi, autoritarni i diktatorski politički sustavi), a protagonisti su izbjeglice i raseljene osobe. Važno je za razumijevanje hrvatske izbjegličko-raseljeničke situacije spomenuti tipologiju koju iznose Heberle i Petersen. Heberle polazi od temeljnog uzroka pokretanja ljudi iz svojih naselja u neke druge, pa migracije dijeli na dobrovoljne i nedobrovoljne, dok Petersen nedobrovoljne migracije razvrstava u dvije podskupine: iznuđene i prisilne. Iznuđene podrazumijevaju socijalni ambijent u kojem je sve teže opstati i koji je prijeteći po neku skupinu (rasnu, nacionalnu, vjersku i sl.), ali još nema izravnog progona, pa sami akteri mogu odlučiti hoće li ostati ili otići. U prisilnima dvojbe više nema: ljudi se pod izravnom prisilom (Židovi u stočnim vagonima u Njemačkoj, Hrvati pred srpskim tenkovima u Vukovaru) tjeraju iz vlastitih domova.

Migracije nisu zauzimale značajnije mjesto u radovima velikih teoretičara društva 19. st. (Weber, Marx, Durkheim). O migracijama kao posebnom socijalnom fenomenu piše tek pred kraj 19. st. demograf Ravenstein, koji je rezultate svojih istraživanja iznio pred Kraljevskim statističkim društvom u Londonu. Kvalitativni pristup u analizi migracijskih procesa pojavljuje se u radovima autora čikaške škole. Čuvena studija Thomasa i Znanieckog *Poljski seljak u Europi i Americi* paradigmatičan je primjer za taj pristup u sociološkim istraživanjima. Kvalitativna metodologija u analitičke svrhe upotrebljava osobna pisma, autobiografije, ostale osobne zapise i dokumente, pričanja aktera migracije i sl. Naglasak nije na makrostrukturnom okviru u kojem se migracije događaju, već na iskustvima samih migranata i njihovoj definiciji situacije. Problem asimilacije nameće se kao ključno pitanje u Chicagu, gradu punom imigranata. R. Park

nudi model prilagodbe doseljenika na kulturu zemlje primitka.

Među teorijskim pristupima važno mjesto zauzima teorija potiskivanja – privlačenja E. Leeja. Kao potisne činioce Lee navodi: 1. promjene u prirodnom okruženju, 2. činioce ekonomske naravi, 3. političke činioce, 4. socijalne činioce, odnosno osjećaj depresivnosti (prikraćenosti) migranta. Privlačni činioci su: 1. bolje ekonomske mogućnosti u drugoj sredini, 2. stjecanje bolje naobrazbe i bolji uvjeti rada, 3. bolji životni uvjeti i čist okoliš, 4. odlazak za nekim tko na bilo koji način privlači aktera migracija, što dovodi do stvaranja mreža i emigracijskih valova. Autor nadalje navodi niz teorija: neoklasične teorije, teorije interakcijskog pomaka, strukturalno-funkcionalne, teorije podklase, centra i periferije, segmentiranog tržišta rada, svjetskog sistema, teorije mreža itd. Tako npr. teorija centra i periferije počiva na teorijskom doprinosu S. Amina, a migrantski rad se tretira kao skriveni oblik transfera vrijednosti iz periferije u centar. U zaključku se ističe da emigracija od periferije stvara periferiju periferije. Teorija svjetskog sistema (Imanuel Wallerstein), slično prethodnoj, polazi od penetracije kapitalističkih ekonomskih odnosa u periferna, nekapitalistička društva. Time se stvara pokretljivo stanovništvo spremno i na vanjske migracije. Međusobne migracije se ne događaju slučajno, one su proizvod političkih i geostrateških odluka političkih i gospodarskih elita.

Kada je riječ o integraciji migranata, tradicionalni pristupi inzistiraju na modelu asimilacije imigranata i prihvaćanja sustava vrijednosti zemlje primitka. Noviji pristupi daju prednost teorijama pluralističkih obrazaca integracije. Različite skupine imaju različite oblike integracije. Pristup koji je alternativa asimilaciji svakako je multikulturalna perspektiva i socijalna praksa, koja inzistira na uvažavanju kulturnih razlika i očuvanju posebnosti imigrantskog društva. Multikulturalizam je kao ideologija sve pri-

hvaćeniji, nešto manje egzistira kao socijalna politika, a nije jače zaživio u strukturi društva zemalja primitka.

Na kraju autor predstavlja teoriju turbulencije kao kraj modernih teorija međunarodnih migracija. O čemu se radi? Postmoderne socijalne procese karakterizira visoka napetost između kretanja i sedentarnosti. U tom ozračju turbulencija bi značila teoriju koja čini upitnom mogućnost svake od ostalih teorija da objasni migracijska kretanja. Suvremena zbivanja su paralelogram različitih sila kojih je toliko da ni jedna ne može biti dostatna za razumijevanje migracijskih tokova i učinaka. Postmoderna preispitivanja tradicionalnih određenja pojmova prostora, mjesta i vremena još više usložnjava i čini upitnim dosadašnje (klasične i moderne) teorije migracija. Globalizacija kao proces koji se intenzivira uključuje dva važna pitanja koja također dovode do preispitivanja dosadašnjih pristupa: odnos između strukture i subjekta djelovanja te budućnost nacionalne države. Posebno inspirativno za istraživače na polju migracija i etničkih odnosa jest vraćanje etničkim korijenima, što implicira pojam novih oblika primordijalnih identifikacija.

Knjiga M. Mesića svojim obuhvatom, sistematizacijom pojmova i teorija te primjenom interpretiranih sadržaja na aktualne domaće i međunarodne prilike važan je doprinos razvoju sociologije migracija u Hrvatskoj.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Mirjana Domini (ur.)

Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru

Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2002., 430 str.

Zbornik dvanaest regionalnih studija pod nazivom *Manjine i prekogranična suradnja*

u alpsko-jadranskom prostoru objavljen na hrvatskom jeziku u prosincu 2002. rezultat je dugotrajnog istraživačkog, znanstvenog i stručnog rada. U dijelu koji se odnosi na Hrvatsku sudjelovali su Mirjana Domini i suradnici iz Instituta za migracije i narodnosti. Studije su nastale u okviru projekta Radne skupine za manjine Komisije za kulturu Radne zajednice Alpe-Jadran. Dvanaest regionalnih studija izrađenih na temelju zajedničke sheme obrađeno je, usklađeno, prevedeno i sastavni je dio ovog vrijednog izdanja. Studija će biti objavljena na pet jezika RZ Alpe-Jadran.

Obuhvaćene su ove suverene države, savezne pokrajine, županije i regije: Furlanija–Julijska krajina, Koruška, Gradišće, Veneto, Trentino–Alto-Adige, Slovenija, Hrvatska i pet mađarskih županija – Somogy, Vas, Baranya, Győr–Moson–Sopron i Zala.

Madridskom konvencijom 1980. pod pokroviteljstvom Vijeća Europe utemeljena je RZ Alpe-Jadran s ciljem prekogranične suradnje, a četiri godine kasnije formirana je Radna skupina za manjine, za što su zaslužne Furlanija i Hrvatska koja je tada predsjedala skupini i bila pokretačem nekih novih smjernica njezina djelovanja.

Cilj je studije bilo stjecanje uvida u stvarni položaj i prava jezičnih ili nacionalnih manjina na području RZ-a, kako bi se omogućilo bolje razumijevanje položaja manjina i njihova udjela u međuregionalnoj i prekograničnoj suradnji na bilateralnim i multilateralnim osnovama.

Autori su u velikoj mjeri uspjeli prikupiti dokumentaciju o manjinama koje žive na području RZ Alpe-Jadran te prikazati oblike suživota manjinskih i većinskih nacionalnih skupina na tim prostorima. U središtu pažnje bila je dokumentacija i analiza međuetničkih odnosa toga tipa te međunacionalnih kontakata stvorenih u okviru prekogranične suradnje i prijedloga za buduću suradnju.